

Ιστοριογενή προσωπεία του Καβάφη

Η μάχη της Μαγνησίας

Έχασε την παληά του ορμή, το θάρρος του.	1
Του κουρασμένου σώματός του, του άρρωστου	2
σχεδόν, θάχει κυρίως την φροντίδα. Κι ο επίλοιπος	3
βίος του θα διέλθει αμέριμνος. Αυτά ο Φίλιππος	4
τουλάχιστον διατείνεται. Απόψι κύβους παίζει·	5
έχει όρεξι να διασκεδάσει. Στο τραπέζι	6
βάλτε πολλά τριαντάφυλλα. Τι αν στην Μαγνησία	7
ο Αντίοχος κατεστράφηκε. Λένε πανωλεθρία	8
έπεσ' επάνω στου λαμπρού στρατεύματος τα πλήθια.	9
Μπορεί να τα μεγάλωσαν· όλα δεν θάναι αλήθεια.	10

Είθε. Γιατί αγκαλά κ' εχθρός, ήσανε μια φυλή.	11
Όμως ένα «είθε» είν' αρκετό. Ίσως κιόλας πολύ.	12
Ο Φίλιππος την εορτή βέβαια δεν θ' αναβάλει.	13
Όσο κι αν στάθηκε του βίου του η κόπωση μεγάλη,	14
ένα καλό διατήρησεν, η μνήμη διόλου δεν του λείπει.	15
Θυμάται πόσο στην Συρία θρήνησαν, τι είδος λύπη	16
είχαν, σαν έγινε σκουπίδι η μάνα των Μακεδονία.—	17
Ν' αρχίσει το τραπέζι. Δούλοι· τους αυλούς, τη φωταψία.	18

γ. 1913, δ. 1916

Ο Φίλιππος Ε΄ της Μακεδονίας και ο Αντίοχος Γ΄ της δυναστείας των Σελευκιδών, που κατάγονταν αμφότεροι από Μακεδόνες στρατηγούς του Μεγάλου Αλεξάνδρου, έχουν να αντιμετωπίσουν έναν ισχυρότατο εχθρό, τους Ρωμαίους. Ο Φίλιππος θα έρθει πρώτος αντιμέτωπος μαζί τους και θα ηττηθεί στις Κυνός Κεφαλές το 197 π.Χ.· γεγονός το οποίο αντί να ανησυχήσει τον Αντίοχο, θα εκληφθεί απ' αυτόν ως ευκαιρία να επεκτείνει το βασίλειό του ακόμη και σε βάρος του Φιλίππου και των υπόλοιπων Ελλήνων.

Ο Αντίοχος θεωρεί πιθανώς πως βρίσκεται σε απόσταση ασφαλείας από τους Ρωμαίους, παρερμηνεύει τη διάθεσή τους να εγκαταλείψουν τον ελληνικό χώρο και εν τέλει υποτιμά τον κίνδυνο από την ανερχόμενη ρωμαϊκή δύναμη. Θα ηττηθεί κατά κράτος στη μάχη της Μαγνησίας το 190 π.Χ.

Οροφέρνης

Αυτός που εις το τετράδραχμον επάνω
μοιάζει σαν να χαμογελά το πρόσωπό του
το έμορφο, λεπτό του πρόσωπο,
αυτός είν' ο Οροφέρνης Αριαράθου.

Παιδί τον έδιωξαν απ' την Καππαδοκία,
απ' το μεγάλο πατρικό παλάτι,
και τον εστείλανε να μεγαλώσει
στην Ιωνία, και να ξεχασθεί στους ξένους.

Ά εξαίσιες της Ιωνίας νύχτες
που άφοβα, κ'ελληνικά όλως διόλου
εγνώρισε πληρή την ηδονή.
Μες στην καρδιά του, πάντοτε Ασianός
αλλά στους τρόπους του και στην λαλιά του Έλλην,
με περουζέδες στολισμένος, ελληνοντυμένος,
το σώμα του με μύρον ιασεμιού ευωδιασμένο,
κι απ' τους ωραίους της Ιωνίας νέους,
ο πιο ωραίος αυτός, ο πιο ιδανικός.

Κατόπι σαν οι Σύροι στην Καππαδοκία	18
μπήκαν, και τον εκάμαν βασιλέα,	19
στην βασιλεία χύθηκεν επάνω	20
για να χαρεί με νέον τρόπο κάθε μέρα,	21
για να μαζεύει αρπαχτικά χρυσό κι ασήμι,	22
και για να ευφραίνεται και να κομπάζει	23
βλέποντας πλούτη στοιβαγμένα να γυαλίζουν.	24
Όσο για μέριμνα του τόπου, για διοίκησι --	25
ούτ' ήξερε τι γένονταν τριγύρω του.	26
Οι Καππαδόκες γρήγορα τον βγάλαν	27
και στην Συρία ξέπεσε, μες στο παλάτι	28
του Δημητρίου να διασκεδάζει και να οκνεύει.	29
Μιά μέρα ωστόσο την πολλήν αργία του	30
συλλογισμοί ασυνείθιστοι διεκόψαν	31
θυμήθηκε που ατ' την μητέρα του Αντιοχίδα,	32
κι απ' την παληάν εκείνη Στρατονίκη	33
κι αυτός βαστούσε απ' την κορώνα της Συρίας,	34
και Σελευκίδης ήτανε σχεδόν.	35

Για λίγο βγήκε απ'την λαγνεία κι απ'την μέθη, 36
κι ανίκανα, και μισοζαλισμένος 37
κάτι εζήτησε να ραδιουργήσει, 38
κάτι να κάμει, κάτι να σκεδιάσει, 39
κι απέτυχεν οικτρά κ' εξουδενόθη. 40

Το τέλος του κάπου θα γράφηκε κ' εχάθη· 41
ή ίσως η ιστορία να το πέρασε, 42
και, με το δίκιο της, τέτοιο ασήμαντο 43
πράγμα δεν καταδέχθηκε να το σημειώσει. 44

Αυτός που εις το τετράδραχμον επάνω 45
μια χάρι αφήκε απ' τα ωραία του νειάτα, 46
απ' την ποιητική εμορφιά του ένα φως, 47
μια μνήμη αισθητική αγοριού της Ιωνίας, 48
αυτός είν' ο Οροφέρνης Αριαράθου. 49

γ. 1904, δ. 1915

Πραγματολογικά στοιχεία

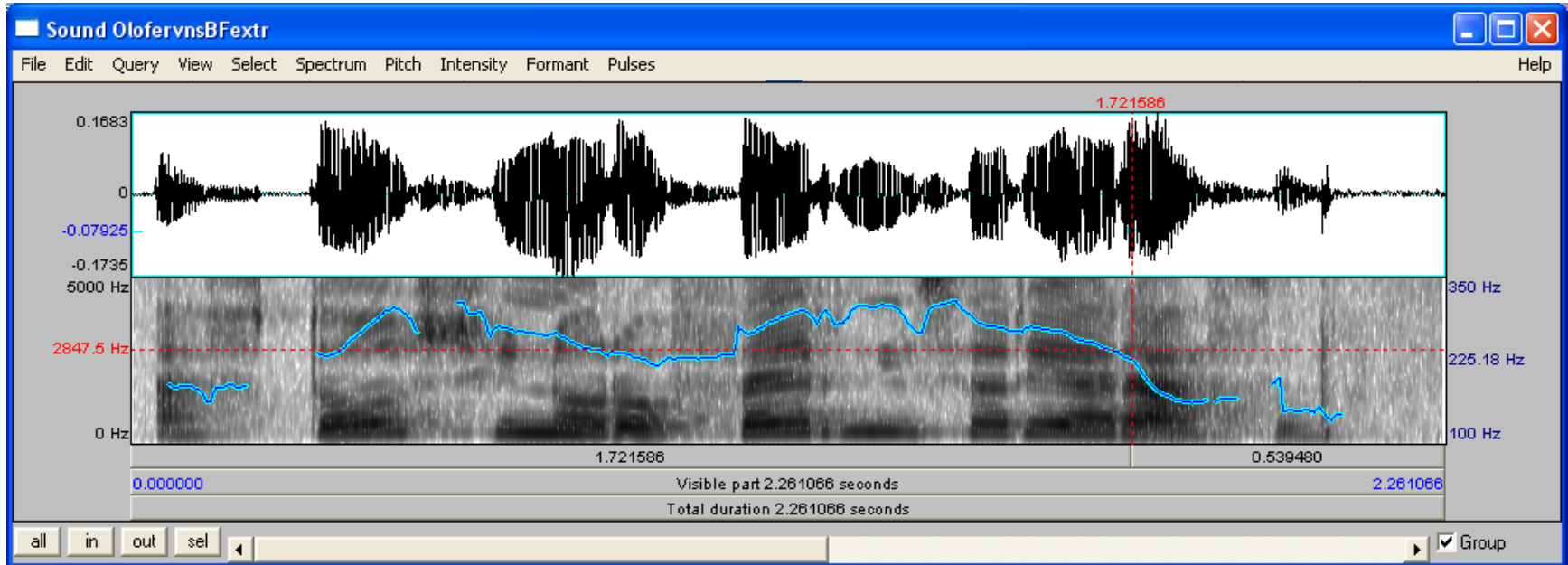
Ο Καβάφης εμπνεύσθηκε το ποίημα από ένα νόμισμα της αρχαιότητας, το αργυρό τετράδραχμο που έκοψε ο βασιλιάς της Καππαδοκίας Οροφέρνης, ο οποίος βασίλευσε από το 157 ως το 156 π.Χ.

Ο Οροφέρνης ήταν γιος της Αντιοχίδας, που παντρεύτηκε τον βασιλιά της Καππαδοκίας Αριαράθη Δ'. Ο πατέρας του, Αριαράθης Δ', ήταν εξελληνισμένος Καππαδόκης και η μητέρα του ήταν Ελληνίδα, κόρη του Αντιόχου Γ' του Μεγάλου. Ήταν επίσης εγγονός της Στρατονίκης, κόρης του Αντιόχου Β'. Είχε, λοιπόν, ο Οροφέρνης ρίζες από τους Σελευκίδες, δηλαδή ρίζες ελληνικές.

Η πραγματική καταγωγή του Οροφέρνη είναι ασαφής καθώς άμφισβητήθηκε η πατρότητα του Αριαράθου του Δ'.

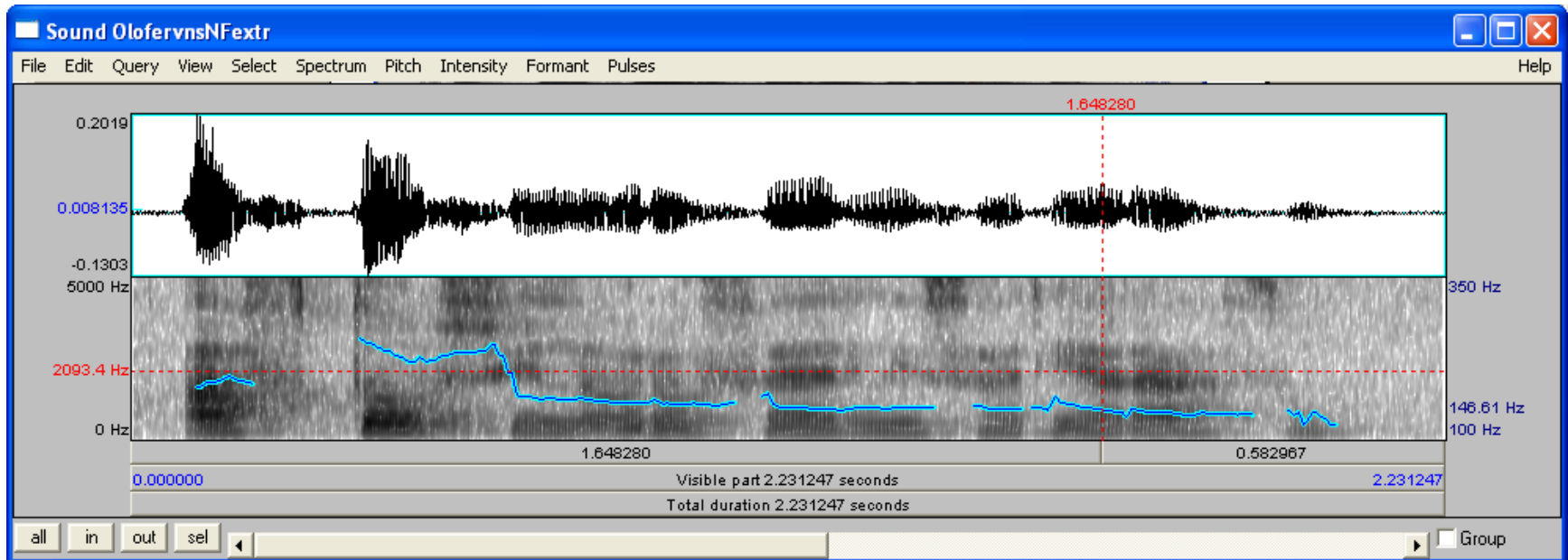
Υπήρξε προστατευόμενος του Δημητρίου Σωτήρος ο οποίος τον βοήθησε να ανεβεί στον θρόνο της Καππαδοκίας. Αργότερα ο Οροφέρνης στράφηκε εναντίον του προστάτη του.

Πρώτη στροφική ενότητα, στ. 4: νέα πληροφορία, διευρυμένη εστίαση (broad focus)

Αυτός ΕΙΝ' Ο ΟΡΟΦΕΡΝΗΣ ΑΡΙΑΡΑΘΟΥ

Τελευταία στροφική ενότητα, στ. 49:
εστιασμένη πληροφορία, εστίαση περιορισμένη (narrow focus)

Α Υ Τ Ο Σ ε ί ν ' ο Ο ρ ο φ έ ρ ν η ς Α ρ ι α ρ ά θ ο υ

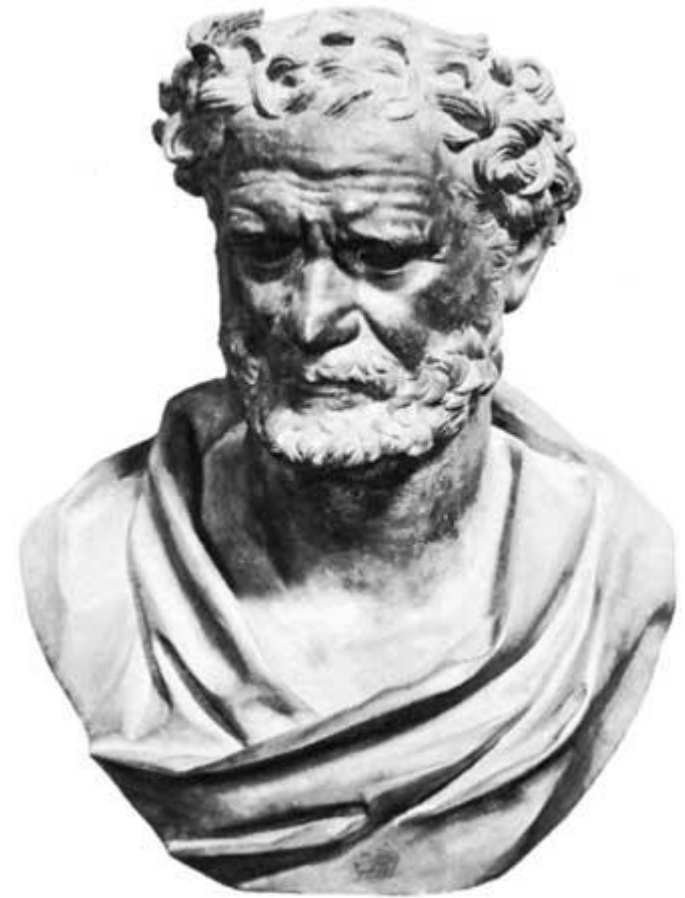
Δημάρατος

Το θέμα, ο Χαρακτήρ του Δημαράτου,	1
που τον επρότεινε ο Πορφύριος, εν συνομιλία,	2
έτσι το εξέφρασεν ο νέος σοφιστής	3
(σκοπεύοντας, μετά, ρητορικώς να το αναπτύξει).	4
«Πρώτα του βασιλέως Δαρείου, κ' έπειτα	5
του βασιλέως Ξέρξη ο αυλικός·	6
και τώρα με τον Ξέρξη και το στράτευμά του,	7
νά επί τέλους θα δικαιωθεί ο Δημάρατος.	8
«Μεγάλη αδικία τον έγινε.	9
Έ τ α ν του Αρίστωνος ο υιός. Αναίσχυντα	10
εδωροδόκησαν οι εχθροί του το μαντεϊόν.	11
Και δεν τους έφθασε που τον εστέρησαν την βασιλεία,	12
αλλ' όταν πια υπέκυψε, και το απεφάσισε	13
να ζήσει μ' εγκαρτέρησιν ως ιδιώτης,	14
έπρεπ' εμπρός και στον λαό να τον προσβάλουν,	15
έπρεπε δημοσία να τον ταπεινώσουν στην γιορτή.	16

«Όθεν τον Ξέρξη με πολύν ζήλον υπηρετεί.	17
Με τον μεγάλο Περσικό στρατό,	18
κι αυτός στην Σπάρτη θα ξαναγυρίσει·	19
και βασιλεύς σαν πριν, πώς θα τον διώξει	20
αμέσως, πώς θα τον εξευτελίσει	21
εκείνον τον ραδιούργον Λεωτυχίδη.	22
«Κ' η μέρες του περνούν γεμάτες μέριμνα·	23
να δίδει συμβουλές στους Πέρσας, να τους εξηγεί	24
το πώς να κάμουν για να κατακτήσουν την Ελλάδα.	25
«Πολλές φροντίδες, πολλή σκέψις και για τούτο	26
είν' έτσι ανιαρές του Δημαράτου η μέρες·	27
πολλές φροντίδες, πολλή σκέψις και για τούτο	28
καμιά στιγμή χαράς δεν έχει ο Δημάρατος·	29
γιατί χαρά δεν είν' αυτό που αισθάνεται	30
(δεν είναι· δεν το παραδέχεται·	31
πώς να το πει χαρά; εκορυφώθ' η δυστυχία του)	32
όταν τα πράγματα τον δείχνουν φανερά	33
που οι Έλληνες θα βγούνε νικηταί.»	34

Πραγματολογικά στοιχεία

Η παρουσία του Πορφυρίου—φιλόλογου, φιλοσόφου και θρησκευολόγου από τη Φοινίκη, μαθητή του Λογγίνου και του Πλωτίνου—τοποθετεί την πιθανότατα φανταστική «έκφραση» του ανώνυμου νεαρού σοφιστή μάλλον μετά το 263 και πριν από το 305 μ.Χ. Όμως, τα στοιχεία της «έκφρασης» είναι ιστορικά, και μας μεταφέρουν γύρω στα 480 π.Χ.: ο Δημάρατος ήταν βασιλιάς της Σπάρτης (510-491 π.Χ.). Ο συμβασιλιάς του, Κλεομένης ο Α΄, δωροδόκησε το μαντείο των Δελφών και συνωμότησε με τον Λεωτυχίδη (ο οποίος διαδέχτηκε τον Δημάρατο) για να πετύχουν την έκπτωσή του από τον θρόνο, με την κατηγορία πως δεν ήταν γνήσιος γιος του βασιλιάς Αρίστωνος.

(510-491 π.Χ.)

Απόψεις της κριτικής

Ο Μ. Σπιέρος στο καβαφικό αφιέρωμα του περιοδικού *Κύκλος*, ήδη τον Νοέμβριο του 1931, παρατηρεί ότι «κανένας Έλληνας συγγραφέας –του πεζού ή του ποιητικού λόγου– δεν έχει σαν τον Καβάφη την ικανότητα να αντιλαμβάνεται τα κρίσιμα στάδια ενός ψυχολογικού δράματος». Σπιέρος 1983:122.

«Το ποίημα δεικνύει ότι ο Δημάρατος δεν είναι προδότης. Βαθειά στη συνείδησή του χαίρει όταν μανθάνει ότι οι Έλληνες νικούν», διευκρινίζει ο Καβάφης. Λεχωνίτης 1977: 41.

Ο Τίμος Μαλάνος, επισημαίνει ότι «η ψυχολογία του [του Δημάρατου], στους τελευταίους εννέα στίχους είναι αρκετά σκοτεινή» και πως «η σκοτεινάδα αυτή ίσως να είναι, ως ένα σημείο, θελητή, αφού κατά βάθος, σκοτεινό και συγκεχυμένο ήταν κι αυτό που αισθανόταν εκείνην τη στιγμή ο Δημάρατος». Μαλάνος 1957: 351. Εδώ ας σημειωθεί ότι για «σκοτεινότητα» κάνει λόγο και η Marguerite Yourcenar προσθέτοντας ότι αυτό «δεν είναι το μικρότερο ελάττωμα του Καβάφης» και ότι «οφείλεται λιγότερο στα θέματα παρά σε κάποιους αυτοματισμούς του ύφους. Η μετάβαση από τον ευθύ λόγο στον πλάγιο, μέσα στο ίδιο σύντομο ποίημα, συχνά παρουσιάζει έκτακτα εμπόδια στον αναγνώστη και στον μεταφραστή» (Γιουρσενάρ 1981: 80-81).

Ο Σαρεγιάννης θεωρεί ότι τα ποιήματα «Η Σατραπεία» (1910) και «Ο Δημάρατος» (1921), τα οποία αφορούν το θέμα της προδοσίας, γεννήθηκαν «για να φωτιστεί η έκφραση “πεποίθησή του” του ποιήματος «*Che fece ... il gran rifiuto*» (1900), και επισημαίνει ότι αυτό που διαφοροποιεί το ποίημα «Ο Δημάρατος» είναι ότι το δράμα του ήρωα πηγάζει «όχι από τον χαρακτήρα του, αλλά από τις περιστάσεις, που τον σπρώχνουν σε μια θέση, όπου ποτέ εκείνος μόνον του δεν ήταν δυνατόν να πάγει». Από εδώ εξάλλου προκύπτει και η έντονη τραγικότητα της περίπτωσης του. (Σαρεγιάννης 1964: 70-72).

«προοίμιον» (στ. 1-4),
«διήγησις» (=υπόθεση/ανάπτυξη) (5-25)
«πίστις» (=απόδειξη) (26-34).

Σχολιάζοντας τον παρένθετο στίχο ο Βρισιμιτζάκης τον χαρακτηρίζει «τέλειο δείγμα της καβαφικής ειρωνείας», όπου «σαν να προκαλή ειρωνικά ο ποιητής, άλλους, να αναπτύξουν αυτό το ποίημα με τη ρητορική τους, να πάρουν αυτό το θέμα και να το εκμεταλλευτούν, να το απλώσουν, να το εκτείνουν στο τέλος απλούστατα με τες πρόσθετες γραμμές που θα του βάλουν, να του αφαιρέσουν εκείνη τη θεία αναγλυφική απλότητά του, αληθινό χάρμα λογίων. Αφαιρέσετε ένα κόμμα από τον Δημάρατο», προσθέσατε μίαν τελείαν, παύει να είναι αριστούργημα» Και παρακάτω: «Ο ειρωνικός, χαριτωμένος στίχος του Καβάφη “σκοπεύοντας, μετά, ρητορικώς να το αναπτύξει” αποτελεί, ως έγραψα ήδη, μίαν ως εκ των προτέρων απάντηση σε όσους θάσαν διατεθειμένοι να θεωρήσουν τη ρητορεία ως το απαραίτητο στοιχείο της ποίησης, ίσως ως την ποίηση αυτή».

Βρισιμιτζάκης 1975: 54 και 56.

Είναι γνωστό ότι ο Καβάφης γνώριζε το κείμενο «Βίος Πορφυρίου» του Ευναπίου, αφού στη βιβλιοθήκη του βρίσκεται το βιβλίο *Βίοι Φιλοσόφων και Σοφιστών*, στην έκδοση Boissonade του 1878, ενώ η πρώτη μνεία αυτού του έργου από τον ποιητή γίνεται το 1896 στο δοκίμιό του «Έλληνες λόγιοι εν Ρωμαϊκαίς οικίαις», καθώς και σε ένα σχόλιό του για τον Γίββωνα. Όπως εύστοχα παρατηρεί η Haas, τα στοιχεία της προσωπικότητας του Προφυρίου που ήλκυαν τον Καβάφη, παραμένουν «θέμα εικασίας». Οι λόγοι τους οποίους η μελετήτρια αναφέρει ως πιθανούς πόλους έλξης του Καβάφη προς τον Πορφύριο συνάδουν με την πνευματική συγκρότηση του Καβάφη: η ενδιάμεση θέση του Πορφυρίου ανάμεσα στον ορθολογισμό του Πλωτίνου και τους πειρασμούς των καινούργιων τάσεων των διαδόχων του προς τη θεουργία· ο ρόλος του ενάντια στον Χριστιανισμό· ή, αντίθετα, η κοινή με τους Χριστιανούς ροπή του προς τον μυστικισμό και τον ασκητισμό.

Καραμπίνη-Ιατρού 2003: 51. Βλ. Haas 1996: 155-156.

«Συναγωγή των ρητορικών ζητημάτων»: συνοψίζει τη στάση του Πορφύριου σε θέματα ενοχής και μπορεί να σχετιστεί με τη θέση του ποιήματος απέναντι στον Δημάρατο. **«Τρία εισίν τα γενικώτατα ζητήματα· ει έστιν, τι έστιν, οποίον τί έστιν. Και το μεν ει έστιν εν τω στοχασμώ, το δε τί έστιν εν τω όρω, το δε οποίον τι έστιν εν ταις άλλαις».** «Τρία είναι τα πιο γενικά θέματα·» κατά τον Πορφύριο. «Αν συνέβη [το έγκλημα], τι [έγκλημα] συνέβη και ποια ιδιαίτερη ποιότητα είχε αυτό που συνέβη», δηλαδή σε τι είδους συνθήκες συνέβη το έγκλημα κτλ. «Και το μεν πρώτο, δηλαδή το αν συνέβη, το πραγματεύεται ο “στοχασμός”, το δε δεύτερο, δηλαδή το τι συνέβη, το πραγματεύεται ο “όρος”, ενώ το τρίτο, δηλαδή το σε ποιες συνθήκες συνέβη το έγκλημα και ποια είναι η ιδιαίτερη ποιότητά του, το αντιμετωπίζουν οι υπόλοιπες στάσεις».

Η οργάνωση της θεωρίας «των στάσεων» στο παραπάνω τριαδικό σχήμα είναι βέβαια παραδοσιακή, αλλά ο Πορφύριος διαφοροποιείται ρίχνοντας το βάρος στην «ποιότητα» της πράξης.

Ο πολυγραφότατος Πορφύριος έγραψε, ανάμεσα σε άλλα, τρία βιβλία περί ρητορικής, από τα οποία σώζονται ελάχιστα αποσπάσματα.

(Βλ Smith 1993: 487-489): α) «Εις την Μινουκιανού Τέχνην» (Σούδα ε.λ. Πορφύριος, Ν, 178, 29=2Τ Smith. Για τον ρητοροδιδάσκαλο Μινουκιανό βλ.

<http://www.uni.koeln.de/phil-fak/ifa/zpe/downloads/1996/113pdf/113066pdf>.

β) «Περί των στάσεων τέχνη», από όπου σώζεται το εξής απόσπασμα: «του γαρ λόγου ψυχήν δοκούντος έχειν και σώμα, η μεν των νοημάτων εύρεσις δικαίως αν ψυχή του λόγου νομίζοιτο, η δε ερμηνεία σώμα» (416 F. Smith=Συριαν. Υπόμν. Εις Ερμογ. Περί στάσεων II, 14 Rabe).

γ) «Συναγωγή των ρητορικών ζητημάτων», από όπου προέρχεται το απόσπασμα το οποίο σχολιάζεται διεξοδικά στο κείμενο: «τρία εισίν τα γενικώτατα ζητήματα· ει έστιν, τι έστιν, οποίον τί έστιν. Και το μεν ει έστιν εν τω στοχασμώ, το δε τί έστιν εν τω όρω, το δε οποίον τι έστιν εν ταις άλλαις».

F 5 (417 F. Smith) anon. Par. Gr. 3032 fol. 137r.

Για το θέμα των «στάσεων» βλ. Ράγκος 2004: 57.

Ενδεχομένως, το δεύτερο σωζόμενο απόσπασμα ενδυναμώνει την άποψη ότι ο μαθητής του Πορφυρίου λειτουργεί κυρίως ως συνήγορος του Δημαράτου. Στο απόσπασμα αυτό είναι φανερό ότι ο Πορφύριος θεωρεί ότι η επιλογή της βασικής υπερασπιστικής γραμμής σε έναν δικανικό λόγο, της βασικής πρότασης σε έναν συμβουλευτικό λόγο και της κυρίαρχης θέσης σε έναν επιδεικτικό λόγο εξαρτάται από τις συνθήκες. Όταν γράφει **«του γαρ λόγου ψυχὴν δοκούντος ἔχειν και σῶμα, η μεν των νοημάτων εύρεσις δικαίως αν ψυχὴ του λόγου νομίζοιτο, η δε ερμηνεία σῶμα»**, ο λόγος παρουσιάζεται με τη γνωστή μεταφορά, σαν ένας ζωντανός οργανισμός που διαθέτει ψυχή και σώμα. Και το μεν σώμα του λόγου είναι η λεκτική εκφορά των νοημάτων, ενώ η ψυχή του τα ίδια τα νοήματα και η συγκεκριμένη επιλογή τους από τον λέγοντα («των νοημάτων εύρεσις»). 416 F Smith=Συριαν. Υπόμν. Εις Ερμογ. *Περί Στάσεων* II. 14 Rabe.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΒΡΙΣΙΜΙΤΖΑΚΗΣ ΓΙΩΡΓΟΣ «Η πολιτική του Καβάφη», στο *Το έργο του Κ. Π. Καβάφη*, Πρόλογος και φιλολογική επιμέλεια Γ. Π. Σαββίδη, Δεύτερη έκδοση, ενημερωμένη με ανέκδοτα κείμενα, Ίκαρος, Αθήνα (1975), 34-42.

ΓΙΟΥΡΣΕΝΑΡ ΜΑΡΓΑΡΙΤΑ, *Κριτική παρουσίαση του Κωνσταντίνου Καβάφη*, μτφρ. Γ. Π. Σαββίδης, Χατζηνικολή, Αθήνα 1981 (στα γαλλικά: 1958).

ΔΑΛΛΑΣ ΓΙΑΝΝΗΣ, *Ο Καβάφης και η Δεύτερη Σοφιστική*, Στιγμή, Αθήνα, 1984.

HAAS DIANA, «Cavafy's Reading Notes on Gibbon's *Decline and Fall*», *Folia Neohellenica*, 4, 1982, 26-97.

ΙΛΙΝΣΚΑΓΙΑ ΣΟΝΙΑ, *Κ. Π. Καβάφης: οι δρόμοι προς το Ρεαλισμό στην ποίηση του 20ού αιώνα*, Αθήνα, Κέδρος, 1983.

ΚΑΡΑΤΑΣΟΥ ΚΑΤΕΡΙΝΑ, «Ο “Δημάρατος” του Κ. Π. Καβάφη. Σε τι ασκούνταν ο νέος σοφιστής;», *μικροφιλολογικά*, 2 (φθινόπωρο 1997) 25-28.

ΚΩΣΤΙΟΥ ΚΑΤΕΡΙΝΑ, «Ο Οροφέρνης, οι Λακεδαιμόνιοι και ο αμφίθυμος αφηγητής», *Ο λόγος της παρουσίας*, Αθήνα, Σοκόλης, 2005, σ. 143-152.

_____, «Η ταυτότητα του αφηγητή, ο καβαφικός “Δημάρατος” και η ετυμολογία της Ιστορίας», 4th European Conference of Modern Greek Studies Proceedings, 9-12 September 2010, Granada.

www.eens.org/archiv2003-2010/Kongress/2010/Dimadis

ΣΑΡΕΓΙΑΝΝΗΣ Ι. Μ., *Σχόλια στον Καβάφη*, Πρόλογος Γ. Σεφέρη, Εισαγωγή Ζήσιμου Λορεντζάτου, Αθήνα, Ίκαρος, 1964.